

Ляшко О.О.
кандидат юридичних наук,
директор

Навчально-наукового гуманітарного інституту
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського

ПРАВОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ ЩОДО ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ

THE STATE LEGAL POLICY CONCERNING TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES

У статті розкрито особливості правової політики держави щодо тимчасово окупованих територій. Головне завдання правової політики держави в умовах гібридної війни – створити дієву нормативно-правову базу для належної протидії гібридним загрозам і вжиття превентивних заходів, ліквідації сепаратистських настроїв і руйнівних наслідків для держави і суспільства, території, населення тощо. Практичне втілення теоретичних напрацювань із цього питання здатне визначити подальший розвиток правової системи України.

Встановлено, що наша держава прагне втілити в життя конституційні норми щодо забезпечення прав та свобод людини, але виникає ряд проблемних питань, які потребують подальшого вирішення. Питання щодо забезпечення прав осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях потребує подальшого правового врегулювання. Крім того, частина конституційно-правових норм, якими гарантовано права людини не має механізмів реалізації на тимчасово окупованих територіях, що надає привід для дискусій серед науковців та практиків.

Проаналізовано національне законодавство, що регулює питання правового режиму тимчасово окупованих територій. Саме тому, виникає потреба у розробці дієвої правової політики держави на тимчасово окупованих територіях в умовах гібридної війни – це частина державної політики, що є обґрунтованою та послідовною діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування з метою забезпечення ефективного механізму правового регулювання суспільних відносин на тимчасово окупованих територіях в умовах гібридної війни та виражається в комплексі ідей, заходів, програм, настанов, що реалізуються у сфері права і завдяки праву та базуються на основоположних правових принципах.

Ключові слова: людина, права людини, свободи людини, Конституція України, закон, територія, окупація.

The article describes the peculiarities of the state legal policy concerning the temporarily occupied territories. The main objective of the state legal policy under the conditions of hybrid war is to create an effective legal basis for proper counteraction to hybrid threats taking preventive measures, eliminating separatist attitudes as well as devastating consequences for the state and society, territory, population, etc. The practical implementation of theoretical developments on this issue can determine the further development of the legal system of Ukraine.

It is determined that our state is striving to bring the constitutional norms on provision of human rights and freedoms into life but there are some problematic issues requiring further resolving. The issues of ensuring the rights of people living on the temporarily occupied territories needs further legal settlement. Moreover, some of the constitutional and legal norms that guarantee human rights do not have mechanisms for implementation on the temporarily occupied territories giving a reason for discussion among scholars and practitioners.

The national laws regulating the legal regime of the temporarily occupied territories are analysed. Hence, there is a need to develop an effective state legal policy on the temporarily occupied territories under the conditions of a hybrid war. So, this is a part of state policy, which is a justified and consistent activity of state authorities, local self-government bodies to provide an effective mechanism for legal regulation of public relations on the temporarily occupied territories in a hybrid war and it is expressed in a set of ideas, measures, tasks, programs, guidelines, implemented in the field of law and through law and is based on fundamental legal principles.

Key words: person, human rights, human freedoms, The Constitution of Ukraine, law, territory, occupation.

Постановка проблеми. Від початку окупації Кримського півострова та збройного конфлікту на Донбасі, Україна зазнала найбільшої в її історії гуманітарної кризи. У Постанові Верховної Ради України Про Рекомендації парламентських слухань на тему «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції» йдеться: «... В Україні відбулися події, які істотно та драматично вплинули на забезпечення громадянських прав значної частини населення держави. Внаслідок неприхованої агресії Російської Федерації в березні 2014 року була анексована Автономна Республіка Крим та розв'язано збройний конфлікт у Донецькій та Луганській областях» [1].

Держава наразі працює на стабілізацію ситуації, гарантуванням конституційних прав і свобод громадян на анексованих та окупованих територіях. Розроблюється законодавча база, створено Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб – координатор від центрального органу виконавчої влади тощо.

Логікою таких кроків є дотримання положень ст. 3 Основного Закону України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забез-

печення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [2]. Однак наразі виконати ці положення в контексті сучасної військово-політичної обстановки складно – не всі зроблені кроки виявляються достатньо ефективними. Як акцентує увагу Т. Попова, «замість реалізації цілісної інформаційної політики багато заходів в районі антитерористичної операції в Україні проводилося фактично в ручному режимі, часто навіть балансуючи на межі дозволеного» [3]. Тож перед юридичною наукою постає актуальна проблема дослідження правового режиму анексованих та окупованих територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми правової політики держави щодо тимчасово окупованих територій приділяли увагу відомі теоретики права, зокрема Н. Г. Александров, С. С. Алексеев, В. М. Баранов, В. В. Борисов, В. Б. Ісаков, В. Д. Сорокін, Л. С. Явис та інші науковці.

Постановка завдання. Вчені, і юристи-практики, також політики підмінюють поняття: «агресія», «анексія», «окупація», «гібридна війна», «гібридна окупація» тощо. Для усунення суперечностей слід дослідити правовий режим анексованих та окупованих територій, визначити поняття анексованих та окупованих територій та особливості їх правового режиму.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після подій 2014 р. в Автономній Республіці Крим у різноманітні суспільні дискурси активно ввійшло слово «анексія», а із початком бойових дій на Сході України – слово

«окупація». Обидва ці поняття надаються до третього – агресія, адже анексія та окупація – різновиди агресії.

У цьому контексті О. Задорожний, автор монографії «Анексія Криму – міжнародний злочин» (2015), наголошує: агресія – «найтяжчий міжнародний злочин, що порушує імперативні норми міжнародного права і ставить під загрозу міжнародний правопорядок та ключові цінності для всіх держав і світової спільноти загалом. Тому міжнародно-правова відповідальність держави-агресора має значні особливості: вона виникає як перед постраждалою державою, так і перед міжнародною спільнотою загалом» [4].

Глибока рефлексія проблеми агресії на міжнародному рівні розпочалася після Другої світової війни. Адже ця війна виявила глобальні проблеми в питаннях стабільності миру та гарантування прав людини. Світова спільнота, либонь, уперше в своїй історії переоцінила значення демократичних основ суспільного порядку, людських прав і свобод. Режим Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини, очолюваної А. Гітлером, пов'язаний з різними виявами агресії: насиллям у масових масштабах, геноцидом, расизмом, диктатурою.

Тому в післявоєнний період відроджується теорія природного права, поширюється ідея невідчужуваності природних прав людини незалежно від кольору її шкіри, походження, майнового стану. Утвердилася ідея новітнього міжнародного правопорядку, опертого на цінність основних прав та свобод людини. Відтак оновилися інституційні механізми захисту прав людини: перейшли від суто внутрішньої компетенції держави – і набули міжнародного значення. Водночас прийшло усвідомлення, що забезпечувати реалізацію прав та свобод людини потрібно і на глобальному, і на регіональному рівнях.

В Європі, котра найдуше постраждала від війни, розпочалися інтеграційні та координаційні процеси, внаслідок чого 04.11.1950 р. на сесії Комітету міністрів Ради Європи в Римі підписано історичний документ – Конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод. У сучасній навчальній літературі про значення цієї події мовиться зазвичай у такому ключі: «Прийняття Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод людини стало революційною подією в тогочасному міжнародному праві, адже остання не лише визначила певний перелік прав та свобод особи, як це зроблено в Загальній декларації прав людини, але й створила спеціальні установи, що отримали повноваження здійснювати судовий і квазісудовий контроль за дотриманням її положень і розглядати позови приватних осіб проти держав» [5].

21.01.1959 р. створено унікальний міжнародний орган правосуддя – Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), юрисдикція котрого поширюється на держави-члени Ради Європи. Як визначено у ст. 19 Європейської конвенції з прав людини, «для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за Конвенцією та Протоколами до неї створюється Європейський суд з прав людини... Він функціонує на постійній основі» [6].

Тож питання агресії у внутрішній та зовнішній політиці усередині XX ст. почала розв'язуватися власне на засадах забезпечення прав і свобод людини.

Як писав О. Задорожний, даючи міжнародно-правову кваліфікацію діям Росії проти України, варто вказати передусім на вчинення найтяжчого злочину проти миру і безпеки – розв'язання і ведення агресивної війни. «... агресія розуміється, з одного боку, як діяння, за яке несуть відповідальність держави, з другого – як злочин фізичних осіб, що передбачає індивідуальну відповідальність за міжнародним кримінальним правом» [4].

У словниках під терміном «анексія» розуміють (лат. *annexio* – присидання) «насилницьке присидання (загарбання) однією державою частини або всієї території іншої держави чи народності; насилницьке утримання народ-

ності в кордонах чужої держави» [7]. За анексією державні кордони встановлюють насилницьким шляхом, всупереч волі її населення, що несумісні з основними принципами сучасного міжнародного права і Статутом ООН. Відповідно до Статуту ООН (ст. 1; 2) члени цієї організації повинні дотримуватися принципу рівноправності й самовизначення народів і утримуватися від погрози силою або її застосування проти територіальної недоторканності і політичної незалежності будь-якої держави. Анексія є грубим порушенням сучасного міжнародного права.

Упродовж історії людства саме шляхом анексії здобувалися території. Анексії пов'язувалися із завоюваннями і вважалися правом переможця. Саме таким чином традиційно закінчувалися війни в рабовласницьку і феодалну епоху, також у часи капіталізму. У низці випадків анексією вважають певні колоніальні загарбання, а різновидом анексії – створення держав із маріонетковими режимами.

Як свідчить історія, анексія для України – не нове поняття на відміну від інших держав (Маньчжурська держава, 1932 р. та інші).

Поняття «окупація». В академічному тлумачному словнику визначено: «Окупація – тимчасове захоплення частини або всієї території однієї держави збройними силами іншої держави» [8].

У «Словнику іншомовних слів» виведено етимологія слова від лат. *occupatio* – загарбую, оволодіваю та наведено такі семи:

«1. Тимчасове зайняття збройними силами однієї держави частини або всієї території іншої держави, головним чином внаслідок наступальних воєнних дій; займанщина, поневолення.

2. В Стародавньому Римі – оволодіння речами, що не мають власника, у тому числі земельними ділянками» [9].

Згідно з нормами міжнародного права, режим окупації, незважаючи на його іманентний протиправний характер, підпадає під дію кількох конвенцій: 4-ї Гаазької конвенції (1907 р.); Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни (1949 р.); Гаазької конвенції про захист культурних цінностей на випадок збройного конфлікту (1954 р.).

Анексія, військова окупація не є правовими підставами для зміни державної території. Жодні територіальні зміни, до яких призводить анексія чи військова окупація, не можуть бути юридично закріплені. Тож, включати до складу держави-окупанта окуповані території, згідно з нормами міжнародного права, заборонено.

Військова окупація, на відміну від анексії, не створює правових основ для зміни державної території – належності (титулу) території. Причому незалежно від тривалості окупації.

Оскільки окупаційна влада на окупованій території встановлює свій правопорядок, то міжнародне право накладає на державу-окупанта зобов'язання щодо держави, котру вона окупує. Держава-окупант, як привертає увагу С. Полтавець, «має право стягувати податки на захопленій території, вимагати від населення підкорятися встановленим нею нормам та законам. Разом з тим окупаційна влада позбавлена права змушувати громадян, які проживають на захопленій нею територіях, допомагати їй (окупаційній владі) у проведенні військових дій проти їх вітчизни.

На окупованій території повинні забезпечуватись основні права людини та громадянина, у тому числі право на майно, приватні та особисті права. Міжнародні правові норми передбачають право громадянина зберігати вірність своїй державі. Водночас окупант має право посилити кримінальну відповідальність та запровадити окремі норми до кримінального законодавства на захоплених територіях, які передбачають посилення покарання за порушення безпеки його військових формувань чи власності. Недотримання державою-окупантом норм міжна-

родного права тягне за собою політичні, моральні та матеріальні санкції за злочини, які є особливо небезпечними, включаючи й кримінальну відповідальність конкретних посадових осіб чи звичайних громадян. Така відповідальність може наступити за умови порушення державо-окупантом чи її представниками законів і звичаїв війни та за злочини проти миру, людяності, безпеки людства й міжнародного правопорядку» [10].

В юриспруденції «гібридна війна» – доволі нове поняття, відповідно й малодосліджене. В активний дискурс воно ввійшло в останні роки, у зв'язку з російською агресією. Перед Україною постала проблема відстоювати державний суверенітет, кордони в умовах гібридної війни, котра має інші способи, ніж, наприклад, Друга світова. Тож доводиться переосмислювати явище війни, її перебіг і наслідки, швидко реагувати, розроблювати докорінно нові підходи. При цьому слід зважати, в новітній війні набуло вирішального значення застосування інформаційно-комунікаційних технологій, висококваліфікованого людського ресурсу, мистецтво міжнародної політики, переоснащення економіки тощо.

Гібридна війна є складним та інертним процесом, вона не завжди керована, її неможливо припинити «за вказівкою зверху». На відміну від традиційних війн минулого, вона не завершується підписанням перемир'я.

Поле застосування інструментів гібридної війни не має чітко встановлених «ліній фронтів» – воно надто широке: населення конфліктної зони; тилове населення; міжнародна спільнота.

Гібридну війну називають ще асиметричною, з огляду на те, що в ній суперники можуть бути не рівносильними, однак це не означає, що перемаже той, що має більші ресурси. О. Курбан стверджує: «... Під час гібридної війни ресурси та характер дій противників можуть відрізняються один від одного. Головна мета – шляхом певної концентрації, компенсувати недостатність ресурсів і можливостей однієї з сторін або отримати суттєву перевагу у конкретному напрямку в рамках конфлікту» [11]. З огляду на це, розроблюючи та реалізуючи правову політику держави в умовах гібридної війни, потрібно шукати нові підходи до її визначення, з'ясовуючи природу, зміст та особливості цього явища.

На нашу думку, *гібридна війна – організована боротьба між державами, що має специфічний креативний характер: ведеться за допомогою нестандартних стратегій і тактик, із залученням комплексу політичних, військових, економічних, інформаційних, ідеологічних інструментів та засобів.*

В умовах гібридної війни, як свідчить практика, активно поширюються сепаратистські ідеї, погляди, заходи. Прихильники сепаратизму, домагаючись своїх цілей, можуть вдаватися і до ненасильницьких методів, і до збройної боротьби. Типові форми ненасильницьких дій: організація референдумів, пропагандистських акцій, мітингів, розгортання партійної діяльності, громадських рухів. Збройна боротьба може набувати форм диверсій, терористичних актів, повстансько-партизанських дій тощо.

Протидія сепаратистським рухам і течіям пов'язана з відновленням органами державної влади контролю над тимчасово окупованими територіями, режимом державного кордону, що особливо важливо в умовах збройного протистояння. Це дає змогу блокувати канали фінансово-матеріального, кадрового забезпечення бойовиків, вплинути на їхні системи командування та управління. Політико-правове врегулювання сепаратистських конфліктів має ґрунтуватися на потребі захисту національних інтересів, територіальної цілісності і непорушності державних кордонів, прав і законних інтересів місцевого населення.

Конституція України чітко розмежує поняття «війни» (ст. 85, 106) та «воєнного стану» (ст. 41, 43, 64, 83, 85, 92, 106, 157). Законодавць розписує порядок оголошення стану війни, воєнного стану, порядок мобіліза-

ції, примусового відчуження майна, громадських робіт в таких умовах.

Гібридна окупація, або ефективний контроль, – в юридичному дискурсі є новою категорією, що означає новітню форму контролю чужих територій (тимчасово окупованих та анексованих) за мінімального застосування силових методів.

У сучасній політичній реальності навіть держава-агресор, волюючи вести загарбницьку політику, змушена дбати про свій міжнародний імідж – здаватися цивілізованою. Тому держава-агресор вдається до більш тонкої форми окупації – гібридної. В її основі – ефективний контроль, що, за інформацією офіційного сайту Міністерства з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб, передбачає:

«Ведення безперервних військових дій недержавними збройними угрупованнями проти урядових сил однієї держави, за підтримки іншої держави, без якої згадані угруповання не могли би провадити свою діяльність. Зокрема, така підтримка може бути політичною, військовою, економічною, фінансовою, соціальною. Недержавні збройні угруповання можуть створювати «органи влади» за підтримки іншої держави, яка співпрацює з цими «органами» та може делегувати до них своїх представників» [12].

На думку В. Горбуліна, «гібридний окупант» ставить за мету досягнення політичних цілей з мінімальним збройним впливом на противника. Зазначені підходи відносяться до ситуації, яка склалася в окремих районах Донецької і Луганської областей, непідконтрольних органам влади України [13].

Російська окупація Кримського півострова: правовий режим на тимчасово окупованій території України. Окупація є не новим поняттям в історії України. Наприклад, 1941-1944 рр. – період перебування українських земель під владою німецького режиму після відступу радянських військ. Окупанти здійснювали політику колонізації, експлуатували населення, планували інкорпорувати українську територію до складу Німецького Рейху. Це – класична військова окупація, тобто тимчасове захоплення збройними силами певної держави території іншої держави, що часто трапляється під час міжнародних збройних конфліктів.

У XXI ст. Україна знову зазнала окупації – з боку Російської Федерації. Пропонуємо визначення цього явища:

Окупація Автономної Республіки Крим та м. Севастополя Росією – це, по-перше, збройна агресія, вчинена Росією, починаючи з 20.02.2014 р., спрямована на відторгнення Кримської автономії та Севастополя від України та приєднання їх до власних територій на правах суб'єктів Російської Федерації; по-друге, утримання українських територій у складі Російської Федерації насильницьким чином та із системними порушеннями міжнародного права.

До тимчасово окупованих територій належать:

- 1) сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій;
- 2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України;
- 3) повітряний простір над територіями, зазначеними у п. 1 і 2 цієї частини [14].

Анексію Криму не визнає Україна, також не визнають Генеральна асамблея ООН, ПАРЄ, ПА ОБСЄ. На противагу їм Російська Федерація мовить про «повернення Криму до Росії». Відповідно до Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», територія Кримського півострова є тимчасово окупованою територією.

27.03.2014 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла Резолюцію щодо територіальної цілісності України, у якій зазначений перелік міжнародних правових документів, які порушила Російська Федерація.

Окупація певної території державою-агресором не припиняє дії законодавства – на окупованій території продовжують діяти всі законодавчі акти. Тому українські законодавці та правники надають великого значення такій складній теоретичній і практичній проблемі, як режим на тимчасово окупованій території України, введений у зв'язку з російською окупацією.

Правовий режим окупованої території в Україні урегульовано такими нормативно-правовими актами, як: Конституція України; Кримінальний процесуальний кодекс України, КУпАП (ст.ст. 202, 204); Закони України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»; «Про прикордонний контроль»; Кримінальний Кодекс України (ст. ст. 332, 438), а також Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про тимчасове закриття пунктів пропуску через державний кордон та пунктів контролю» та ін.

Важливим регулятором правового режиму на тимчасово окупованій території є Конституція України. Шляхом конституційно-правової політики реалізується конституційне законодавство – така політика формує правову систему, є її основою.

Після анексії Криму був прийнятий Закон України «Про забезпечення прав і свобод та правовий режим на тимчасово окупованій території України» (набув чинності 15.04.2014 р.), спрямований на законодавче врегулювання ситуації. У ст. 1 цього документа йдеться: «... Тимчасово окупована територія України є невід'ємною частиною території України, на яку поширюється дія Конституції та законів України». Він надав перші концептуальні відповіді на виклики, численні конкретні питання, що постали перед кримчанами і владою: збереження українського громадянства, статків, банківських заощаджень, документообіг, заблоковані пенсії, доступ до освіти тощо. Тож попри те, що кримчани на території анексованого півострова набули громадянства країни-агресора автоматично й примусово, Україна цього не визнає і кримчани для неї – її громадяни.

Розмірковуючи над Законом України «Про забезпечення прав і свобод громадян на тимчасово окупованій території України», професор Лондонської школи економіки С. Хемфріс зазначив: «Територія вважається окупованою, коли вона перебуває під безпосереднім контролем ворожої армії. Таке формулювання було записано в Гаазькій конвенції 1907 року». Водночас фахівець вважає, що «закон про окупацію» не має жодного статусу в міжнародному праві, за виключенням того, що «так вважає» держава, яка такий закон прийняла... Як грузинський, так і український закон не може «створити» окупацію, або «оголосити» про неї. Вони (ці закони) можуть лише привернути увагу міжнародної спільноти до того, що відбувається» [10].

Висновки. Правова політика держави на тимчасово окупованих територіях в умовах гібридної війни є різно-

видом правової політики, а остання є самостійним видом державної політики.

Правова політика держави на тимчасово окупованих територіях в умовах гібридної війни, як і будь-яке інше правове явище, має свої різновиди: 1) за різними сферами реалізації права: законодавча, карно-виправна, виконавча, судова, нотаріальна, прокурорська і т.д.; 2) за галузю права: конституційно-правова; кримінально-правова; цивільно-правова; адміністративно-правова тощо; 3) за структурою права у сферах: приватній; публічній; матеріальній; процесуальній; регуляторній; охоронній; 4) за сферами суспільства: економіка; політика; культура; 5) за територіальною ознакою: загальнодержавна; локальна; 6) за елементами правової системи: правотворча; правореалізаційна; правовиховна; 7) залежно від мети здійснення: поточна і перспективна.

До принципів правової політики держави на тимчасово окупованих територіях в умовах гібридної війни можна віднести: пріоритетність прав людини; законність; соціальна обумовленість; наукова обґрунтованість; усталеність і передбачуваність; легітимність; моральність; справедливість; гласність; поєднання інтересів особи й держави; відповідність міжнародним стандартам; об'єктивність; адекватність; оптимальність; доцільність; системність; цілеспрямованість; послідовність; ресурсна забезпеченість; гуманістична спрямованість та демократичний характер інструментарію.

Правова політика держави на тимчасово окупованих територіях в умовах гібридної війни – це частина державної політики, що є обґрунтованою та послідовною діяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування з метою забезпечення ефективного механізму правового регулювання суспільних відносин на тимчасово окупованих територіях в умовах гібридної війни та виражається в комплексі ідей, заходів, завдань, програм, настанов, що реалізуються у сфері права і завдяки праву та базуються на основоположних правових принципах.

Складові правової політики держави щодо тимчасово окупованих територій в умовах гібридної війни не є сталими. Структура не є чіткою, а перелік не можна вважати вичерпним. Адже суспільні відносини весь час змінюються, а отже може змінюватися і сама структура правової політики, адаптуючись під вимоги громадянського суспільства. Під час гібридної війни держава додатково посилює правопорядок, застосовуючи, як правило примус. Тобто, як ознака правової політики може бути пріоритетність правопорядку та національної безпеки. Суб'єктами правової політики держави щодо тимчасово окупованих територій під час гібридної війни можна вважати: 1) державу, яка через певні органи та інститути, безпосередньо здійснює свої функції щодо реалізації правової політики; 2) політичні партії; 3) громадяни (громадянське суспільство). Часом суб'єктами можуть виступати також іноземні держави та держави-учасниці в гібридній війні.

Отже, поняття «анексія» та «окупація», не є тотожними. Як під час окупації, так і під час анексії в державі впроваджується особливий правовий режим окупованих чи анексованих територій. Під час окупації чи анексії потерпіла держава має право використовувати всі правові міжнародні засоби захисту своєї території та своїх громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції»: Постанова Верховної Ради України від 31.03.2016 р. № 1074-VIII. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1074-19>.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр>.
3. Попова Т. До питання відновлення суверенітету України над тимчасово окупованими територіями. URL: https://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=33&cad=rja&uact=8&ved=0ahUKEwj_tO6gi_XXAhWsZpokHbW4Cww4HhAWCDYwAg&url=htp%3A%2F%2Fwww.radiosvoboda.org%2F%2F28842999.html&usq=AOvVaw0TAK1KLnYOb3JSfhpSpwwW.
4. Задорожній О. В. Анексія Криму – міжнародний злочин: монографія. Київ: К.І.С., 2015. 576 с.
5. Тлумачення та застосування Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод Європейським судом з прав людини та судами України: навч. посіб. / [М. В. Мазур, С. Р. Тагієв, А. С. Беніцький та ін.]; за ред. В. М. Карпунова. Луганськ: ПВВ ЛДУВС, 2006. 600 с.
6. Європейська конвенція з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Convention_UKR.pdf.
7. Короткий термінологічний словник. URL: https://pidruchniki.com/11800408/istoriya/politichna_istoriya_ukrayini_slovnik

8. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970-1980). URL: <http://sum.in.ua/s/okupacija>.
9. Словник іншомовних слів. URL: <http://slovopedia.org.ua/36/53406/244881.html>.
10. Полтавець С. Окупація земель суверенної держави: уроки політичної історії. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=972:okupatsiya-zemel-suverennoj-derzhavi&catid=8&Itemid=350.
11. Курбан О. В. Теорія інформаційної війни: базові основи, методологія та понятійний апарат. Scientific Journal «ScienceRise». 2015. № 11/1 (16). С. 95-100.
12. Окупація та ефективний контроль: національне сприйняття та міжнародно-правові реалії. URL: <https://mtot.gov.ua/okupatsiya-ta-efektyvnyj-kontrol-natsionalne-spryjnyattya-ta-mizhnarodno-pravovi-realiyi>.
13. Горбулін В. Гібридна війна: все тільки починається ... *Дзеркало тижня*. 25.03.2016 р. № 11. URL: <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-vijna-vse-tilki-rochynayetsya-html>.
14. Правовий режим окупованої території. URL: <http://www.i-law.kiev.ua/правовий-режим-окупованої-території/>